

УДК 37.014 : 332.1 : 338.48

DOI: 10.18524/2413-9998/2020.3(46).214234

Н. Л. Кусик,

кандидат економічних наук, доцент,
завідувач кафедри обліку та оподаткування
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова
Французький бульвар, 24/26, м. Одеса, 65058, Україна
e-mail: kabo_epf@onu.edu.ua

Д. О. Гузь,

кандидат економічних наук,
доцент кафедри обліку та оподаткування
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова
Французький бульвар, 24/26, м. Одеса, 65058, Україна
e-mail: daryaguz26@gmail.com

С. В. Багдікян,

старший викладач кафедри обліку та оподаткування
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова
Французький бульвар, 24/26, м. Одеса, 65058, Україна
e-mail: sysanna2008@ukr.net

ДОСЛІДЖЕННЯ ПОНЯТЬ «РЕГІОНАЛЬНИЙ ОСВІТНІЙ КЛАСТЕР» ТА «РЕГІОНАЛЬНА ОСВІТНЯ ДЕСТИНАЦІЯ»: ТЕОРЕТИЧНИЙ ОГЛЯД

У статті представлений теоретичний огляд наукових поглядів на поняття «кластер». Розглядаються питання пошуку чинників зростання конкурентоспроможності через формування освітніх кластерів. Визначається, що розвиток регіональних освітніх кластерів сприяє зростанню потенціалу території, дозволяє підвищити конкурентоспроможність регіону. Надаються наукові погляди на поняття «регіональний освітній кластер». У статті представлений теоретичний огляд наукових поглядів на поняття «дестинація». Акцентується увага на освітній туристичній дестинації. Доводиться, що розвиток регіональних освітніх туристичних дестинацій сприяє формуванню унікальних конкурентних переваг регіону. З огляду на несприятливі умови для розвитку туризму, для подальших досліджень запропоновано поняття «регіональна освітня дестинація». У статті доводиться, що застосування понять «регіональний освітній кластер» та «регіональна освітня дестинація» дозволяють використовувати повний спектр інструментів для багатоаспектного дослідження конкурентних переваг регіональних ринків освітніх послуг.

Ключові слова: дестинація; кластер; конкурентоспроможність; конкурентна перевага; освітня дестинація; освітній кластер; освітній туризм; регіон; регіональна освітня дестинація; регіональний освітній кластер; ринок освітніх послуг; туристична дестинація.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Проблема стійкої конкурентоспроможності соціально-економічних систем завжди була та залишається актуальною, особливо в умовах сучасного посилення процесів глобалізації. Пошук чинників зростання їх конкурентоспроможності вимагає від дослідників використання ефективних моделей, систем та методів вирішення цієї проблеми. Світова практика пропонує, як один із доцільних шляхів, формування кластерних моделей розвитку економіки на національному та регіональному рівнях. В Україні кластерна модель розвитку економіки ще не набула значного поширення. У зв'язку з тим, що досі не створено правових основ формування кластеру, на практиці вони розвиваються як кластерні ініціативи, що об'єднують підприємства на основі їх економічних інтересів та на довільній договірній формі між учасниками кластеру. На сьогодні, дані про вітчизняні кластери, їх спеціалізацію та територіальне розміщення в різних джерелах є дуже розрізненими, більшість інформації застаріла. Але, вітчизняні дослідники зазначають, що потенціал щодо кластерних утворень присутній у більшості регіонів України, а аналіз функціонування кластерів свідчить про необхідність їх підтримки.

Використання кластерного підходу відбувається в різних галузях національної економіки. В основному увага приділяється проблемам розвитку виробничих та інноваційних кластерів. Останнім часом, одним із перспективних напрямків кластерної моделі розвитку економіки є формування освітніх кластерів. На думку багатьох дослідників, ці кластери відіграють особливу роль на інноваційному шляху розвитку національної економіки. Україна традиційно демонструє найвищі показники інноваційності саме в освітній сфері, що відповідно позитивно впливає на загальний інноваційний індекс країни.

Забезпечення конкурентних переваг регіонів є важливою частиною державної політики в багатьох країнах світу. Формування

регіональних освітніх кластерів, як однієї з організаційних форм поєднання інтелектуальних, фінансових та матеріальних ресурсів регіону, може стати базовою основою, завдяки якій сформується національна інноваційна система. Освітні кластери на рівні регіону неможливо досліджувати без урахування характеристик регіональної соціально-економічної (в т.ч. промислової) політики та стратегії розвитку регіону. Розвиток регіональних освітніх кластерів сприяє зростанню соціально-економічного потенціалу території, дозволяє підвищити рівень конкурентоспроможності регіону. На даний час, освітні кластерні структури в регіонах України лише починають функціонувати, але перші напрацювання у даному напрямку відбуваються досить активно.

Проблему стійкого розвитку та зростання конкурентоспроможності соціально-економічних систем на регіональному рівні можна досліджувати базуючись на положеннях загальної теорії систем, а саме крізь призму понять із розряду територіальних суспільних систем. Насамперед, це стосується можливості використання поняття «дестинація». В рамках завдання формування конкурентоспроможності територій, поняття «дестинація» може бути корисним при дослідженні умов для стійкого розвитку регіону. Дестинація – це поняття, яке може бути застосоване як для країни, регіону, міста або іншої території, так й для товару, продукту, послуги або роботи. Не зважаючи на те, що сьогодні термін «дестинація» є офіційним терміном в сфері туризму (туристська дестинація), його можна успішно використовувати у більш широкому сенсі в багатьох інших областях та сферах функціонування соціально-економічних систем.

В сучасній науці про туризм і рекреацію склалося комплексне соціальне, географічне, економічне і філософське розуміння дестинації. Досліджуючи дестинацію як елемент туристської системи, науковці пропонують велике різноманіття її типології за різними ознаками. Кожна із ознак відображає ту чи іншу найважливішу характеристику туристської дестинації, що визначає особливості її функціонування. На сьогодні, у майже всіх дослідників теорії туризму, склалася практика виділення такого типу

дестинації як освітня туристична дестинація. Аналіз та оцінка сучасної системи освітніх туристичних дестинацій різного рівня, виявлення ефективності функціонування регіональних освітніх туристичних дестинацій, можуть бути доцільними у формуванні унікальних конкурентних переваг регіону.

Для розвитку туристичної діяльності, в т.ч. й для освітнього туризму, на сьогодні склалися несприятливі умови. Але, намагаючись дотримуватися напрямку соціально-економічного прогресу, регіони України прагнуть успішно розвивати свої регіональні ринки освітніх послуг, отримувати стійкі переваги у конкурентній боротьбі за споживача освітніх послуг. Для подальших досліджень в сфері вирішення проблем стійкого розвитку та зростання конкурентоспроможності соціально-економічних систем на регіональному рівні може бути доцільним використання такого поняття як регіональна освітня дестинація.

В загальному вигляді, застосування понять «регіональний освітній кластер» та «регіональна освітня дестинація» дозволяють використовувати найбільш повний спектр інструментів для багатоаспектного дослідження конкурентних переваг регіональних ринків освітніх послуг.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сьогодні, питання що пов'язані з особливостями формування та функціонування кластерів, розвитком систем кластеризації національної економіки, в т.ч. й на регіональному рівні, висвітлені доволі широко як у світових, так й у вітчизняних наукових публікаціях.

Засновником теорії конкурентних переваг М. Портером введено поняття «кластер», запропоновано декілька його визначень, сформовано класичну концепцію існування кластерів як групи взаємозалежних компаній, що географічно межують, і зв'язаних з ними організацій, які діють у визначеній сфері та характеризуються спільністю діяльності, взаємодоповнюючи один одного [1; 2]. В працях його послідовників (Е. Енрайт, М. Сторпер, В. Фельдман, Е. Бергман, Е. Фрезер, М. Бест, Е. Тепман) розвинуто ідеї кластерної теорії М. Портера, обґрунтовано існування різних видів кластерів (територіальні, промислові, регіональні, за вида-

ми економічної діяльності), обґрунтовано поняття «промислових районів», «промислових округів», виділено типи кластерної політики, формування методів оцінки ефективності кластерів [3-7].

Останнім часом з'явилося багато ґрунтовних вітчизняних досліджень (Онiпко Т. А., Маслак О. О.) присвячених вивченню теоретико-методологічних положень та практичних рекомендацій щодо формування та розвитку систем кластеризації національної економіки, дослідженню інноваційно-кластерного розвитку як чинника зростання конкурентоспроможності економічних систем.

Дослідженню проблем кластероутворення, кластерного потенціалу, кластерної політики, аналізу кластерних ініціатив на національному та регіональному рівнях, присвячено публікації таких дослідників, як: М. А. Грiднєв, Г. І. Репп, В. Г. Федоренко, А. М. Тугай, А. Ф. Гойко, В. Б. Джабейло, О. О. Маслак, Т. А. Онiпко [8-12]. Проведений ними аналіз свiдчить, що Україна ще не готова до формування інноваційного типу кластерних структур, які функціонують в економічно розвинених країнах, навіть незважаючи на розвиток кластерних ініціатив, ефективність вітчизняних кластерів дуже низька.

У зв'язку з тим, що в Україні не запроваджено статистичного обліку кластерів, офіційні данні про функціонування вітчизняних кластерів відсутні. Сучасні дослідження з цього приводу – це публікації за результатами узагальнень різними авторами на основі власних досліджень окремих осіб або організацій.

Дослідженню специфіки застосування кластерного підходу в сфері освіти, формування освітніх кластерів, їх характерних особливостей, основних тенденції кластеризації освітньої галузі, останнім часом почали приділяти увагу не тільки зарубіжні, але й багато вітчизняних дослідників: О. О. Маслак, Г. Т. П'ятницька, М. І. Ворона, Є. Р. Чернишова, Т. Ю. Красікова, Н. А. Корчагіна, О. В. Смірнов, В. В. Сибірцев, О. І. Решетняк, Ю. А. Заїка, О. О. Карпенко, В. П. Третьяк [12-22].

Аналіз специфіки використання кластерного підходу в сфері освіти на регіональному рівні, особливостей формування та функціонування регіональних освітніх кластерів, дослідження

освітніх кластерів як інституціональної основи розвитку регіонального ринку праці, є метою досліджень таких дослідників, як: П'ятницька Г. Т., Чернишова Є. Р., Сибірцев В. В., Зеленська Л., Сіваченко І., Синюра-Ростун Н. Р., Лисенко І. В., Любченко Н. В., Соколова О., Куклін О., Вахрушева Н. І. [13; 15; 19; 23-29].

Дослідженню поняття «дестинація», її критеріїв виділення, як в найбільш загальному розумінні, так й в різних аспектах із різних точок зору (залежно від мети дослідження) присвячено праці таких науковців, як: Л.І. Юрчишина, С. Медлік, А. А. Сафарян, Є. А. Машкевич, Н. С. Мартищенко, А. І. Зирянов [30-35].

Теоретико-методологічні підходи щодо визначення сутності поняття «дестинація» в сфері туризму, їх типізації (класифікації) за різними ознаками, сутнісні характеристики туристичних дестинацій, в т.ч. регіональних, їх загальні риси, є метою досліджень таких дослідників, як: О. І. Зорін, Т. В. Рассохіна, Н. В. Корж, Д. І. Басюк, Ю. Ю. Леонт'єва, Т. І. Ткаченко [36-40].

Постановка завдання. Мета статті полягає у дослідженні понять «регіональний освітній кластер» та «регіональна освітня дестинація», як теоретичної бази для подальших розвідок у сфері вирішення проблем стійкого розвитку та зростання конкурентоспроможності соціально-економічних систем на регіональному рівні, використовуючи потенціал регіональних ринків освітніх послуг.

Виклад основного матеріалу дослідження. Дослідник М. Портер вважає, що добробут країни створюється, а не успадковується, а конкурентоспроможність країни залежить від здатності її промисловості до інновацій та модернізації. Тому, конкурентоспроможність країни слід розглядати через призму міжнародної конкурентоспроможності не окремих фірм, а кластерів – географічно близьких груп взаємопов'язаних компаній та асоційованих установ в окремих видах економічної діяльності, що пов'язані спільними технологіями та навичками [1] При цьому, принципового значення набуває здатність таких кластерів ефективно використовувати внутрішні ресурси. М. Портер сформував декілька визначень кластеру. Кожне з цих визначень має свою оригінальність і специфіку, проте спільним для них є акцентування

на взаємозв'язках між учасниками кластера. Одне з найпоширеніших визначень враховує географічну концентрацію учасників: «Кластер – це група географічно близьких взаємопов'язаних компаній і зв'язаних з ними організацій, які діють у певній сфері, характеризуються спільністю діяльності та взаємодоповнюють один одного» [2].

Поняття кластерів розвивалося та набуло певних характерних рис, які притаманні йому сьогодні, з появою праць послідовників М. Портера (Е. Енрайт, М. Стоппер, В. Фельдман, Е. Бергман, Е. Фрезер, М. Бест, Е. Темпан) [3-7]. Кластерний підхід, який спочатку використовувався в дослідженнях проблем конкурентоспроможності, згодом став застосовуватися при вирішенні все більш широкого кола завдань, зокрема: при аналізі конкурентоспроможності держави, регіону, галузі; як основа загальнодержавної промислової політики; при розробці програм регіонального розвитку; як основа стимулювання інноваційної діяльності; як основа взаємодії великого і малого бізнесу. З'явилися галузева та територіальна складові поняття кластера.

Кластери допомагають не тільки «заробляти гроші», але й служать найкращим середовищем для інновацій, самореалізації людей, розвитку творчості та налагодження відносин у співтоваристві. Тому, деякі дослідники (О. О. Карпенко, М. І. Ворона, Г. Т. П'ятницька, О. О. Маслак, Є. Р. Чернишова, Т. Ю. Красікова, Н. А. Корчагіна, О. В. Смірнов, В. В. Сибірцев, О. І. Решетняк, Ю. А. Заїка, Т. А. Оніпко) вважають, що одним із інноваційних шляхів розвитку соціально-економічних систем може бути створення освітніх кластерів – утворень, що мають особливий характер, та здатні об'єднати інтереси науки, бізнесу та влади у єдиній функціонуючій структурі [11-21].

Деякі науковці (Зеленська Л., Сіваченко І., Соколова О.) визначають освітній кластер як групу навчальних закладів, які локалізовані на одній території, формують як кінцевий продукт освітню послугу, конкурують і взаємодіють один з одним, мають початальників необхідних чинників виробництва, обладнання, спеціалізованих послуг, інфраструктури, науково-дослідницьких ін-

ститутів, водночас посилюють конкурентні переваги один одного [23, с. 76-79; 27, с. 153-160].

Ще одне трактування освітнього кластеру (М. І. Ворона, Т. Ю. Красікова) стверджує, що це сукупність взаємопов'язаних установ професійної освіти, об'єднаних за галузевою ознакою і партнерськими відносинами з підприємствами галузі [14, с. 34-41; 16, с. 54-59]. У дослідженнях П'ятницької Г. Т. ретельно розглянуто різновиди дефініцій понять «освітній», «науковий» (дослідницький) та «науково-освітній» кластери [13, с. 191-207]. За визначенням Є. Р. Чернишової, освітній кластер – це мережа постачальників, виробників і споживачів освітніх послуг і технологій, а також елементів освітньої інфраструктури, діяльність яких ґрунтується на позитивних синергетичних ефектах освітньої агломерації (мережних технологіях, інтеграції знань та вмінь, близькості споживача та виробника освітніх послуг тощо) [15]. Деякі дослідники (Смирнов О. В.) розглядають освітній кластер з двох точок зору: освітній кластер як система та освітній кластер як процес [18]. На думку дослідника В.В. Сибірцева, по-перше, освітній кластер є одним з різновидів регіонального кластеру (він погоджується із його визначенням наданим Н. І. Вахрушевою [29, с. 385-387]), по-друге, освітній кластер є однією з форм галузевого кластеру (він погоджується із його визначенням наданим В. П. Третьяк [22]) [19, с. 282 – 292].

Крім різноманітності тлумачень поняття «освітній кластер», існує чимало класифікацій освітніх кластерів залежно від різних ознак (за напрямками діяльності, за рівнями організації, за галузями освіти та ін.). Так, кластери можна групувати в освітні, наукові та змішані (науково-освітні та виробничо-освітні). На думку більшості вітчизняних дослідників (Зеленська Л., Сіваченко І., П'ятницька Г.), найбільш значущими з погляду інноваційного розвитку соціально-економічних систем можуть виявитися змішані кластери. Вони дозволяють забезпечити взаємодію виробника і кінцевого споживача освітніх послуг, допускають використання коштів і виробничої бази організацій-роботодавців, здійснюють ефективне перенесення інновацій в освітню практику [13, с. 191-207; 23, с. 76-79].

Науково-освітній кластер на регіональному / національному рівнях (Куклін О., Синюра-Ростун Н.) – це сукупність взаємозв’язаних закладів загальної та професійної освіти, наукових закладів, підприємств, за визначеними принципами (регіональними, галузевими, програмно-цільовими і т.п.) та їх взаємодія, з метою досягнення синергетичного ефекту від об’єднання в єдину систему та досягнення цілей формування конкурентоспроможної ефективної системи підготовки кваліфікованих людських ресурсів для потреб регіональної / національної економіки та її інноваційного розвитку [24, с. 78-88; 28].

Таким чином, саме поєднання регіонального та галузевого підходів дозволяє сформувати цілісне розуміння та ідентифікувати особливості функціонування регіональних освітніх кластерів.

Система освіти має забезпечувати відповідність освіти випускників навчальних закладів відстроченому у часі потенційному попиту на їх компетентності, при цьому така відповідність має носити не «адаптаційний», а «випереджаючий» характер. Тому, деякі дослідники розглядають регіональні освітні кластери з точки зору їх взаємодії із відповідними ринками праці. Вони представляють такий освітній кластер як середовище гармонізації інтересів та інституціоналізації взаємодії суб’єктів регіонального ринку праці із особливою професійно-кваліфікаційною структурою [19, с. 282-292].

Але не тільки суттєві зміни на ринку праці спричиняють посилення вимог до випускників закладів освіти з боку роботодавців. Процеси глобалізації, диверсифікація освітніх послуг, поширення дистанційної форми освіти, впровадження дуальної системи освіти, спонукають дослідників до пошуку нових підходів, форм та моделей організації навчання, реструктуризації системи освіти. Тому, деякі дослідники вивчають регіональні освітні кластери з точки зору можливостей об’єднувати зусилля різних суб’єктів господарювання для вирішення проблеми здобуття якісної освіти, активізації коопераційних зв’язків між різними освітніми, культурними, господарськими комплексами, органами влади у регіоні, оптимізації мережі закладів освіти з урахуванням демогра-

фічної й економічної ситуації та необхідності підвищення якості освіти і досягнення позитивних зрушень у показниках діяльності освітньої сфери [24, с. 78-88].

Таким чином, регіональні освітні кластери відіграють стратегічну роль у процесі економічного зростання тієї чи іншої території та виконують важливу соціальну функцію. Створення конкурентоспроможних освітніх послуг можливе саме в рамках таких кластерів.

Для врахування глобальних процесів стійкого розвитку, з одного боку, та розуміння ролі регіонального співтовариства в цих процесах, з іншого боку, у підвищенні конкурентоспроможності регіонів, можна спробувати використати парадигму дестинацій.

В англійській мові термін «дестинація» (*destination*) має кілька значень, однак завжди присутній виражений просторово-територіальний характер (певне місце, куди здійснюється переміщення) та він не є вузькоспеціалізованим. Перш за все, його застосовують поряд з поняттям «туризм», але, на практиці, він має більш широку сферу застосування і використовується й в інших областях. В найбільш загальному розумінні (Л. Юрчишина, С. Медлік), дестинацію трактують як місце, куди в даний час направляються (прямують) люди або предмети (речі) [30, с. 77-84; 31].

Поняття «дестинація», так само як й «кластер», це категорія що належить до понять із розряду територіальних суспільних систем. Деякі дослідники (А. А. Сафарян, Л. І. Юрчишина, Є. А. Машкевич) стверджують, що дестинацію можна розглядати в різних аспектах (територіальному / географічному, економічному, соціальному, управлінському тощо), тобто це поняття може розглядатися з різних точок зору залежно від мети дослідження [30, с. 77-84; 32; 33, с. 89-92]. Так, при економічному підході, при визначенні дестинації аналізуються фінансові потоки, ринкові відносини, цінові категорії та ін. На думку дослідника Н. С. Мартишенка, дестинація виступає не тільки в ролі товару або продукту, вона може бути представленою в якості економічного простору [34, с. 143-147]. При територіальному (географічному) підході, дослідники відзначають, що крім масштабного компонента для

дестинації важлива територіальна форма. Так, А. І Зирянов зазначає, що, незважаючи на початкове розуміння дестинації, як пункту призначення, найчастіше під цим терміном розуміється об'єкт соціально-економіко-географічний регіонального масштабу, при чому це застосовується і до масштабу міста, і до масштабу країни, і навіть до локальної групи країн [35, с. 16-22].

Сьогодні термін «дестинація» є офіційним терміном в сфері туризму. Всесвітня туристська організація (*UNWTO*) ввела в свої документи офіційне визначення дестинації як фізичного простору, в якому відвідувач проводить час (принаймні з однією ночівлею), який включає в себе туристські продукти (послуги та атракції) і туристичні ресурси в межах одного дня подорожі. Цей простір має фізичні та адміністративні кордони, що визначають спосіб його управління, образи і перцепції, що визначають його ринкову конкурентоспроможність [36; 37].

Розвиток основних підходів до поняття «туристична дестинація» має довгий еволюційний шлях (О. І. Зорін, Т. В. Рассохіна, Н. В. Корж, Д. І. Басюк, Ю. Ю. Леонт'єва), але й досі зарубіжні та вітчизняні дослідники не мають єдиної думки щодо трактування туристичної дестинації як наукової категорії [36-38; 39, с. 165-170]. Однак є деякі положення, які сприймаються усіма дослідниками та не суперечать один одному. Як найменш, існує дві важливі узгоджені позиції: по-перше, це положення пов'язані з охопленням території (дестинацією може бути як локальне місце, регіон, так і ціла країна), та, по-друге, це положення пов'язані з туристської спеціалізацією (дестинація повинна мати сервісні можливості для задоволення туристів відповідного туристського профілю).

В цілому, найбільш загальним визначенням туристської дестинації, яка була надана Т. В. Рассохіною, вважають керовану соціально-економічну територіальну систему, що володіє туристським ресурсним потенціалом, який представляє конкурентоспроможну споживчу цінність та стійко приваблює туристські потоки [37].

Сьогодні існує багато підходів до визначення видів (типів) туристичних дестинацій за різними ознаками. Першу, найбільш

повну типізацію (класифікацію) таких дестинацій подає Т. І. Ткаченко, класифікуючи їх за різними ознаками [40]. Так, використання класифікаційної ознаки туристичної дестинації – за видами туризму, дозволяє виділити такі види (типи) дестинацій, як: екологічний, сільський, природний, зелений, пізнавальний, освітній, культурний, воєнний, інші. Отже, з'являється такий вид (тип) туризму як освітній туризм, та, відповідно, й такий вид (тип) туристичної дестинації як освітня туристична дестинація.

В останніх дослідженнях Т. В. Рассохіної можна зустріти типологію, побудовану на виділенні типів дестинацій на підставі семи ознак: масштаб, значимість, генезис, спеціалізація, віддаленість, стадія життєвого циклу дестинації, вік дестинації. За даною типологією туристських дестинацій, використання ознаки – спеціалізація (визначається ресурсним потенціалом дестинації, що задовольняє ті чи інші туристичні цілі), дозволяє виділити такі типи, як: пізнавальні, ділові, курортно-оздоровчі, розважальні, екологічні, релігійні, спортивні, освітні, полі функціональні дестинації. На думку Т. В. Рассохіної, освітня туристична дестинація – це такий тип дестинації, що має унікальні освітні центри, які відрізняються глобальною значимістю генерованих знань або методиками навчання [37].

Отже, освітню туристичну дестинацію можна розглядати як унікальну самостійну конкурентну одиницю. Стратегічна мета такої одиниці – забезпечення конкурентоспроможності на тривалий період із урахуванням впливу взаємодії підприємств різних галузей, їх ринків, населення та навколишнього середовища.

Інноваційні технології в сфері освіти можна розглядати в контексті розвитку регіональних освітніх туристичних дестинацій – територій (регіонів), де функціонує вільна сукупність підприємств, організацій, установ (або їх груп), які реалізують спільні інтереси через часткову взаємодію між собою. Такі своєрідні одиниці господарювання, завдяки певним чинникам і наявності спеціалізованої інфраструктури, стають (можуть стати) центрами концентрації освітнього туризму. Регіональна освітня туристична дестинація – це дуже широке визначення, яке може охоплювати

територіальну одиницю будь-якого масштабу – туристичного регіону, країни, територіально-адміністративної одиниці, туристичного об'єкту [30, с. 77-84].

Зважаючи на сьогоденні несприятливі умови для розвитку туризму взагалі, та освітнього туризму зокрема, з огляду на обмеження ресурсів для потреб соціально-економічного прогресу, перед регіонами України актуалізувалася стратегічна задача отримання стійких конкурентних переваг для розвинення своїх регіональних ринків освітніх послуг. Розгляд теоретичних проблем соціально-економічного розвитку туристичних дестинацій, усвідомлення ролі освітньої туристичної дестинації як унікальної самостійної конкурентної одиниці (в т.ч. на рівні регіону) в процесі отримання стійких конкурентних переваг, дозволяють порушити проблему доцільності використання такого поняття, як «освітня дестинація». Поєднуючи регіональний та галузевий підходи щодо визначення видів (типів) дестинацій, можна спробувати сформулювати загальне розуміння регіональної освітньої дестинації.

Регіональна освітня дестинація – це географічна територія (регіон), яка є привабливою для споживачів освітніх послуг завдяки наявності унікальних або специфічних освітніх ресурсів та відповідної інфраструктури, доведених до споживачів у вигляді готового освітнього продукту з метою задоволення їх самих різних потреб.

Якщо певна географічна територія буде сприйматися як регіональна освітня дестинація, з'являється кілька переваг. Так, в межах такої дестинації можна говорити про якусь одноманітність освітнього продукту, економічні чинники в межах дестинації можна вважати урівненими, можна виявити унікальні або специфічні переваги, що впливають на розвиток регіонального ринку освітніх послуг. З точки зору маркетингового підходу до дестинацій, з'являється ще одна перевага – легкість просування, оскільки територія регіональної освітньої дестинації більш-менш одноманітна, вона може просуватися під однією назвою, мати один бренд, що, як правило, більш привабливо, популярно та ефективно.

Використання такого поняття як регіональна освітня дестинація надає головну перевагу для подальших досліджень в сфері

вирішення проблем стійкої конкурентоспроможності регіональних соціально-економічних систем та забезпечення конкурентних переваг регіону на ринку освітніх послуг. Основа цієї переваги в прийнятті території як однорідної в освітньому відношенні.

Висновки та пропозиції. Таким чином, застосування понять «регіональний освітній кластер» та «регіональна освітня дестинація» надають дослідникам найбільш широкий спектр можливих інструментів для визначення, аналізу та шляхів зміцнення конкурентних переваг регіональних ринків освітніх послуг.

Так, якщо застосовувати класичну теорію конкурентоспроможності територій, спираючись на праці М. Портера, цілком можливо використовувати класичну оригінальну модель аналізу конкурентних переваг – «ромб конкурентних переваг» (*Single Diamond Model*). Врахувавши доповнення цієї моделі в процесі її еволюції та зміни поглядів на конкурентоспроможність, доцільним також є використання модифікованих моделей, а саме: модель «подвійного ромба» (*Double Diamond Model*) Алана М. Ругмана (*Alan M. Rugman*) та Дж.Р. Д'Круза (*J.R. D'Cruz*); модель «узагальненого подвійного ромба» (*Generalized Double Diamond Model*) Хвай-Чанг Муна (*Hwy-Chang Moon*); дев'ятифакторна модель конкурентних переваг (*Nine Factor Model*) Донг-Санга Чо (*Dong-Sung Cho*); соціокультурна модель Хвай-Чанг Муна та Донг-Санга Чо; модель «подвоєного подвійного ромба» (*Dual Double Diamond Model*) Хвай-Чанг Муна та Донг-Санга Чо. Кожна із перелічених моделей має специфічні особливості, фокусує увагу на різноманітних факторах (наприклад, людський фактор, міжнародні зв'язки та ін.), дозволяє більш ретельніше, ніж базова модель М. Портера, оцінити специфічні та порівняльні конкурентні переваги, особливо в епоху загострення конкуренції.

Перспективні напрямки подальших досліджень полягають в науковому обґрунтуванні методології вивчення формування та функціонування регіональних освітніх кластерів та регіональних освітніх дестинацій. Зазначені моделі аналізу конкурентних переваг можна адаптувати до регіональних потреб, враховуючи специфіку та потенціал регіональних ринків освітніх послуг.

Перед дослідниками постає доволі широке коло питань: починаючи із теоретичного обґрунтування доцільності використання цих категорій як елементів системи освіти (принципи створення, специфічні властивості, класифікація, ресурси, інструменти аналізу тощо); продовжуючи методологічним обґрунтуванням розробки моделей формування конкурентних переваг регіонального освітнього кластеру та регіональної освітньої дестинації задля забезпечення стійкого розвитку регіону; закінчуючи розробками в сфері менеджменту та маркетингу регіонального освітнього кластеру та регіональної освітньої дестинації.

Список використаної літератури

1. Портер М. Конкурентное преимущество: как достичь высокого результата и обеспечить его устойчивость. Москва: Альпина Бизнес, 2008. 715 с.
2. Porter M.E. Location, competition, and economic development: local clusters in a global economy. *Economic Development Quarterly*. 2000. Vol. 14. № 1. Pp. 15-34. URL: http://www.development.wne.uw.edu.pl/uploads/Courses/ied_porter_2000.pdf (дата звернення: 20.05.2020).
3. Feldman M., Francis J., Bercovitz J. Creating a cluster while building a firm: entrepreneurs and the formation of industrial clusters. *Regional Studies*. 2005. Vol. 39. № 1. Pp. 129-141. URL: http://maryannfeldman.web.unc.edu/files/2011/11/Creating-a-Cluster-While-Building-Firm_2010.pdf (дата звернення: 20.05.2020).
4. Storper M., Clark G., Gertler M., Feldman M. Globalization, localization and trade. *The Oxford Handbook of Economic Geography*. Oxford: Oxford University Press, 2002. Pp. 146-165.
5. Bergman E. M., Feser E. J. Industrial and regional clusters and comparative applications. Regional Research Institute: WVU, 1999. URL: <http://www.rri.wvu.edu/Webbook> (дата звернення: 20.05.2020).
6. Enright M. J. Regional clusters: what we know and what we should know. *Kiel Institute International Workshop on Innovation Clusters and Interregional Competition*. 2002. Pp. 18.
7. Тэппан Л. Н. Предпринимательское управление. Зарубежный опыт. Москва : ЮНИТИ-ДАНА, 2004. 178 с.
8. Гріднев М. А. Характерні риси кластероутворення в регіонах України. *Економіка і суспільство*. 2018. Вип. 14. С. 588-596.
9. Репп Г. І. Аналіз кластерного розвитку регіонів України станом на 2018 рік. *Вісник НАДУ. Серія "Державне управління"*. 2018. № 3 (90). С. 85-90.
10. Федоренко В. Г., Тугай А. М., Гойко А. Ф., Джабейло В. Б. Концепція кластерної політики в Україні. *Економіка та держава*. 2008. № 11/2008. С. 5-15.
11. Оніпко Т. А. Інноваційно-кластерний розвиток як чинник зростання конкурентоспроможності економічних систем: дис. ... канд. екон. наук: 08.00.01

- «Економічна теорія та історія економічної думки» / Вищий навчальний заклад Укоопспілки «Полтавський університет економіки і торгівлі». Полтава, 2019. 280 с.
12. Маслак О. О. Формування та розвиток систем кластеризації національної економіки: дис. ... доктора екон. наук: 08.00.03 «Економіка і управління національних господарством» / Національний університет «Львівська політехніка». Львів, 2019. 581 с.
 13. П'ятницька Г. Науково-освітні кластери: відмітні характеристики та передумови розвитку. *Маркетинг і менеджмент інновацій*. 2016. № 3. С. 191-207.
 14. Ворона М. І. Освітні кластери як інструмент державної політики на ринку освітніх послуг. *Аспекти публічного управління*. 2016. № 35-36 (9-10). С. 34-41.
 15. Чернишова Є. Р. Освітні кластери як шлях підвищення конкурентоздатності навчальних закладів системи післядипломної педагогічної освіти. Київ : Педагогічна думка, 2012. 472 с.
 16. Красикова Т. Ю. Образовательный кластер как фактор взаимодействия рынка труда и системы высшего профессионального образования. *Актуальные вопросы экономики и управления: материалы междунар. науч. конф., апрель 2011 г. Москва* : РИОР, 2011. Т. II. С. 54-59.
 17. Корчагина Н. А. Образовательные кластеры как основа повышения конкурентоспособности учебных заведений. *Прикаспийский журнал: управление и высокие технологии*. 2012. № 3 (7). С. 78-84.
 18. Смирнов А. В. Образовательные кластеры и инновационное обучение в вузе: монографія. Казань : РИЦ «Школа», 2010. 102 с.
 19. Сибірцев В. В. Освітній кластер як інституціональна основа розвитку регіонального ринку праці. *Економіка і організація управління*. 2016. № 3 (23). С. 282-292.
 20. Решетняк О. І., Заїка Ю. А. Економічний механізм формування освітніх кластерів в Україні: монографія. Харків : Вид-во НУА, 2018. 204 с.
 21. Карпенко О. О. Інноваційно-організаційна парадигма розвитку підприємств на принципах кластеризації: монографія. Київ : ТОВ «СІК ГРУППИ УКРАЇНА», 2013. 272 с.
 22. Третьяк В. П. Кластеры предприятий. Иркутск : Издательство Байкальского гос. ун-та экономики и права, 2006. 219 с.
 23. Зеленська Л., Сіваченко І. Інноваційні освітні кластери: світовий досвід і перспективи його адаптації в Україні. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2020. Вип. 27. Т. 6. С. 76-79.
 24. Синюра-Ростун Н. Р. Регіональні освітні кластери: особливості формування та функціонування. *Економічний простір*. 2018. № 138. С. 78-88.
 25. Лисенко І. Механізм взаємодії регіональних інноваційних кластерів та вищої освіти. *Проблеми і перспективи економіки та управління*. 2019. № 1 (17). С. 143-154.
 26. Любченко Н. Потенціал освітнього кластера як ресурс інноваційного розвитку системи освіти в умовах суспільних трансформацій. *Післядипломна освіта в Україні*. 2017. № 1. URL: http://umo.edu.ua/images/content/nashi_vydanya/pislya_diplom_osvina/1_2017/%D0%9B%D0%AE%D0%91%D0%A7%D0%95

- %D0%9D%D0%9A%D0%9E.pdf (дата звернення: 20.05.2020).
27. Соколова Е. Термин «образовательный кластер» в понятийном поле современной педагогики. *Непрерывное образование: XXI век*. 2014. № 2 (6). С. 153-160.
 28. Куклін О. Освітньо-науковий кластер як новий шлях інноваційного розвитку регіональних університетів. *Реформа вищої освіти в Україні: критичні питання у сфері законодавчих та інституційних трансформацій*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (28-29 травня 2015 р., м. Київ). URL: <http://www.edu-trends.info/wpcontent/uploads/2015/05/Kuklin.pdf?с6a0f6> (дата звернення: 20.05.2020).
 29. Вахрушева Н. И Образовательный кластер как фактор инновационного развития региона. *Экономические науки*. 2009. № 8. С. 385-387.
 30. Юрчишина Л. И. Дестинація як основа регіонального розвитку туризму. *Економічний вісник*. 2017. № 4. С. 77-84.
 31. Medlik S. Dictionary of travel, tourism and hospitality. Butterworth-Heinemann; 3 edition (February 18, 2003), 2003. 288 p.
 32. Сафарян А. А. Территория как дестинация. *Современные проблемы науки и образования*. 2015. № 2-2. URL: <http://www.science-education.ru/ru/article/view?id=21512> (дата звернення: 12.05.2020).
 33. Машкевич Е. А. Оценка понятия «туристская дестинация» в контексте современной туристики. *Известия Иркутской государственной экономической академии*. 2007. № 6. С. 89-92.
 34. Мартышенко Н. С. Кластерный подход к пространственному развитию туристских дестинаций региона (на примере Приморского края). *Экономические науки*. 2010. № 1. С. 143-147.
 35. Зырянов А. И. Систематизация туристских таксонов. *Вестник Моск. ун-та. Сер. 5. География*. 2014. № 3. С. 16-22.
 36. Зорин А. И. Концептуальное дидактическое проектирование туристских дестинаций: монография. Москва: Советский спорт, 2012. 80 с.
 37. Рассохина Т. В. Менеджмент туристских дестинаций: учебник и практикум для вузов. Москва: Издательство Юрайт, 2019. 210 с.
 38. Корж Н. В., Басюк Д. І. Управління туристичними дестинаціями: підручник. Вінниця: «ПП «ТД Едельвейс і К», 2017. 322 с.
 39. Леонтьева Ю. Ю., Тимошенко О. А. Региональная туристская дестинация и её социально-экономическое развитие. *БІЗНЕС – ІНФОРМ*. 2013. № 6'2013. С. 165-170.
 40. Ткаченко Т.І. Сталій розвиток туризму: теорія, методологія, реалії бізнесу: монографія. Київ : КНТЕУ, 2006. 537 с.

Стаття надійшла 22.05.2020 р.

Н. Л. Кусик,

кандидат економічних наук, доцент,
заведуюча кафедрою учёта и налогообложения
Одеський національний університет імені І.І. Мечникова
Французький бульвар, 24/26, г. Одеса, 65058, Україна
e-mail: kabo_epf@onu.edu.ua

Д. А. Гузь,

кандидат экономических наук,

доцент кафедры учёта и налогообложения

Одесский национальный университет имени И.И. Мечникова

Французский бульвар, 24/26, г. Одеса, 65058, Украина

e-mail: daryaguz26@gmail.com

С. В. Багдикян,

старший преподаватель кафедры учёта и налогообложения

Одесский национальный университет имени И.И. Мечникова

Французский бульвар, 24/26, г. Одеса, 65058, Украина

e-mail: sysanna2008@ukr.net

ИССЛЕДОВАНИЕ ПОНЯТИЙ «РЕГИОНАЛЬНЫЙ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫЙ КЛАСТЕР» И «РЕГИО- НАЛЬНАЯ ОБРАЗОВАТЕЛЬНАЯ ДЕСТИНАЦИЯ»: ТЕОРЕТИЧЕСКИЙ ОБЗОР

В статье представлен теоретический обзор научных взглядов на понятие «кластер». Рассматриваются вопросы поиска факторов роста конкурентоспособности через формирование образовательных кластеров. Определяется, что развитие региональных образовательных кластеров способствует росту потенциала территории, позволяет повысить конкурентоспособность региона. Представлены научные взгляды на понятие «региональный образовательный кластер». В статье представлен теоретический обзор научных взглядов на понятие «дестинация». Акцентируется внимание на образовательной туристической дестинации. Доказывается, что развитие региональных образовательных туристических дестинаций способствует формированию уникальных конкурентных преимуществ региона. Учитывая неблагоприятные условия для развития туризма, для дальнейших исследований предложено использовать понятие «региональная образовательная дестинация». В статье доказывается, что применение понятий «региональный образовательный кластер» и «региональная образовательная дестинация» позволяют использовать полный спектр инструментов для многоаспектного исследования конкурентных преимуществ региональных рынков образовательных услуг.

Ключевые слова: дестинация; кластер; конкурентоспособность; конкурентное преимущество; образовательная дестинация; образовательный кластер; образовательный туризм; региональная образовательная дестинация; региональный образовательный кластер; рынок образовательных услуг; туристическая дестинация.

N. L. Kusk,

Candidate of Economic Sciences, Ph.D (economy), Associate Professor,
Head of the Accounting and Taxation Department
Odessa I.I. Mechnikov National University
French Boulevard, 24/26, Odessa, 65058, Ukraine
e-mail: kabo_epf@onu.edu.ua

D. O. Huz,

Candidate of Economic Sciences, Ph.D (economy),
Associate Professor of the Accounting and Taxation Department
Odessa I.I. Mechnikov National University
French Boulevard, 24/26, Odessa, 65058, Ukraine
e-mail: daryaguz26@gmail.com

S. V. Bagdikian,

Senior Lecturer of the Accounting and Taxation Department
Odessa I.I. Mechnikov National University
French Boulevard, 24/26, Odessa, 65058, Ukraine
e-mail: sysanna2008@ukr.net

STUDY OF THE CONCEPTS OF “REGIONAL EDUCATIONAL CLUSTER” AND “REGIONAL EDUCATIONAL DESTINATION”: THEORETICAL OVERVIEW

The article presents a theoretical overview of scientific views on the concept of “cluster”. This overview was carried out within the framework of using cluster models of economic development at the national and regional levels in terms of ensuring sustainable competitiveness of socio-economic systems. The issues of searching for factors of growth of competitiveness through such a promising direction as the formation of educational clusters are considered. It is determined that, on the one hand, regional educational clusters can become the basic basis, thanks to which a national innovation system will be formed. On the other hand, their development will contribute to the growth of the socio-economic potential of the territory, and will increase the level of competitiveness of the region. The article provides a brief overview of scientific views on the concept of “regional educational cluster”.

The article proves that the problem of sustainable development and growth of the competitiveness of socio-economic systems at the regional level can be investigated based on the provisions of the general theory of systems. Through the prism of concepts from the category of territorial social systems, the concept of “destination” can be used.

The article presents a theoretical overview of scientific views on the concept of “destination”, first of all, as an element of the tourist system. The issues of the typology of destinations on various grounds are considered, and attention is focused on such a

type of destination as an educational tourist destination. It is proved that the analysis and assessment of the modern system of educational tourist destinations, the identification of the purpose of regional educational tourist destinations can be appropriate in the formation of the unique competitive advantages of the region. Given today's unfavourable conditions for the development of tourism activities in general, including for educational tourism, for further research in the field of ensuring sustainable competitiveness of socio-economic systems at the regional level it is proposed to use such a concept as "regional educational destination".

The article proves that the use of the concepts of "regional educational cluster" and "regional educational destination" allows the use of the most complete range of tools for a multifaceted study of the competitive advantages of regional markets of educational services.

Key words: destination; cluster; competitiveness; competitive advantage; educational destination; educational cluster; educational tourism; regional educational destination; regional educational cluster; market of educational services; tourist destination.

References

1. Porter, M. (2008). Konkurentnoe preimushchestvo: kak dostich vysokogo rezultata i obespechit ego ustoichivost [Competitive advantage: how to achieve a high result and ensure its sustainability]. Moskva: Alpina Biznes. [in Russian].
2. Porter, M. E. (2000) Location, competition, and economic development: local clusters in a global economy. *Economic Development Quarterly*. Vol. 14. № 1. Pp. 15-34. Retrieved from http://www.development.wne.uw.edu.pl/uploads/Courses/ied_porter_2000.pdf.
3. Feldman, M., Francis, J. & Bercovitz, J. (2005). Creating a cluster while building a firm: entrepreneurs and the formation of industrial clusters. *Regional Studies*. Vol. 39. № 1. Pp. 129-141. Retrieved from http://maryannfeldman.web.unc.edu/files/2011/11/Creating-a-Cluster-While-Building-Firm_2010.pdf.
4. Storper, M., Clark, G., Gertler, M. & Feldman, M. (2002). Globalization, localization and trade. The Oxford Handbook of Economic Geography. Oxford: Oxford University Press.
5. Bergman, E. M. & Feser, E. J. (1999). Industrial and regional clusters and comparative applications. Regional Research Institute: WVU. Retrieved from <http://www.rri.wvu.edu/Webbook>.
6. Enright, M. J. (2012). Regional clusters: what we know and what we should know. *Kiel Institute International Workshop on Innovation Clusters and Interregional Competition*. Pp. 18.
7. Tepman, L. N. (2004). Predprinimatelskoe upravlenie. Zarubezhnyi opyt [Entrepreneurial management. Foreign experience]. Moskva: YUNITI-DANA. [in Russian].
8. Hridnev, M. A. (2018). Kharakterni rysy klasteroutvorennia v rehionakh Ukrainy [Characteristic features of cluster formation in the regions of Ukraine]. *Ekonomika i suspilstvo. – Economy and society*, Vol. 14, pp. 588-596. [in Ukrainian].
9. Repp, H. I. (2018). Analiz klasterneho rozvytku rehioniv Ukrayiny stanom na 2018 rik [Analysis of cluster development of the regions of Ukraine as of 2018]. *Visnyk*

- NADU. Seriya "Derzhavne upravlinnya". – *Bulletin of NAPA. Public Administration Series*, № 3 (90), pp. 85-90. [in Ukrainian].
10. Fedorenko, V. H., Tuhay, A. M., Hoyko, A. F. & Dzhabeilo, V. B. (2008). Kontsepsiia kasternoi polityky v Ukraini [The concept of cluster policy in Ukraine]. *Ekonomika ta derzhava. – Economy and state*, № 11/2008, pp. 5-15. [in Ukrainian].
 11. Onipko, T. A. (2019). Innovatsiyno-klasternyy rozvytok yak chynnyk zrostantnya konkurentospromozhnosti ekonomichnykh system [Innovation and cluster development as a factor of growth of competitiveness of economic systems]. *Candidate's thesis*. Poltava, 2019. [in Ukrainian].
 12. Maslak, O. O. (2019). Formuvannya ta rozvytok system klasteryzatsiyi natsionalnoi ekonomiky [Formation and development of clustering systems of the national economy]. *Doctor's thesis*. Lviv, 2019. [in Ukrainian].
 13. Piatnytska, H. (2016). Naukovo-osvitni klastery: vidmitni kharakterystyky ta peredumovy rozvytku [Scientific and educational clusters: distinctive characteristics and prerequisites for development]. *Marketynh i menedzhment innovatsiy. – Marketing and innovation management*, № 3, pp. 191-207. [in Ukrainian].
 14. Vorona, M. I. (2016). Osvitni klastery yak instrument derzhavnoi polityky na rynku osvitnikh posluh [Educational clusters as an instrument of state policy in the market of educational services]. *Aspekty publichnoho upravlinnya. – Aspects of public administration*, № 35-36 (9-10), pp. 34-41. [in Ukrainian].
 15. Chernyshova, Ye. R. (2012). Osvitni klastery yak shlyakh pidvyshchennya konkurentozdatnosti navchal'nykh zakladiv systemy pislyadyplomnoi pedahohichnoi osvity [Educational clusters as a way to increase the competitiveness of educational institutions of postgraduate pedagogical education]. Kyiv: Pedahohichna dumka. [in Ukrainian].
 16. Krasikova, T. I. (2011). Obrazovatelnyi klaster kak faktor vzaimodeistviia rynka truda i systemy vysshogo professionalnogo obrazovaniia [Educational cluster as a factor of interaction between the labor market and the system of higher education]. *Aktualnyye voprosy ekonomiki i upravleniia: materialy mezhdunar. nauch. konf. – Topical issues of economics and management: materials of the international scientific conf.*, Moskva: RIOR. [in Russian].
 17. Korchagina, N. A. (2012). Obrazovatelnye klastery kak osnova povysheniia konkurentosposobnosti uchebnykh zavedenii [Educational clusters as the basis for increasing the competitiveness of educational institutions]. *Prikaspiiskii zhurnal: upravlenie i vysokie tekhnologii. – Caspian Journal: Management and High Technologies*, № 3(7), pp. 78-84. [in Russian].
 18. Smirnov, A. V. (2010). Obrazovatelnyye klastery i innovatsionnoe obuchenie v vuze: monografiia [Educational clusters and innovative teaching at the university: monograph]. Kazan: RITS «Shkola». [in Russian].
 19. Sybirtsev, V. V. (2016). Osvitnii klaster yak instytutsionalna osnova rozvytku rehionalnogo rynku pratsi [Educational cluster as an institutional basis for the development of the regional labor market]. *Ekonomika i orhanizatsiya upravlinnya. – Economics and organization of management*, № 3 (23), pp. 282-292. [in Ukrainian].
 20. Reshetnyak, O. I. & Zayika, Y. A. (2018). Ekonomichniy mekhanizm formuvannya

- osvitnikh klasteriv v Ukraini: monohrafiia [Economic mechanism of formation of educational clusters in Ukraine: monograph]. Kharkiv: Vyd-vo NUA. [in Ukrainian].
21. Karpenko, O. O. (2013). Innovatsiino-orhanizatsiina paradyhma rozvytku pidpryemstv na pryntsyypakh klasterizatsii: monohrafiia [Innovative-organizational paradigm of enterprise development on the principles of clustering: monograph]. Kyiv: TOV «SIK HRUPP UKRAYINA». [in Ukrainian].
 22. Tretyak, V. P. (2006). Klastery predpriatii [Enterprise clusters]. Irkutsk: Izdatelstvo Baykalskogo gos. un-ta ekonomiki i prava. [in Russian].
 23. Zelenska, L. & Sivachenko, I. (2020). Innovatsiini osvitni klastery: svitovy dosvid i perspektyvy yoho adaptatsii v Ukraini [Innovative educational clusters: world experience and prospects of its adaptation in Ukraine]. *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk. – Current issues of the humanities*, Vol. 27, pp. 76-79. [in Ukrainian].
 24. Synyura-Rostun, N. R. (2018). Rehionalni osvitni klastery: osoblyvosti formuvannia ta funktsionuvannia [Regional educational clusters: features of formation and functioning]. *Ekonomichnyy prostir. – Economic space*, № 138, pp. 78-88. [in Ukrainian].
 25. Lysenko, I. (2019). Mekhanizm vzayemodii rehionalnykh innovatsiynykh klasteriv ta vyshchoi osvity [The mechanism of interaction of regional innovation clusters and higher education]. *Problemy i perspektyvy ekonomiky ta upravlinnya. – Problems and prospects of economics and management*, № 1(17), pp. 143-154. [in Ukrainian].
 26. Lyubchenko, N. (2017). Potentsial osvitnoho klastera yak resurs innovatsinoho rozvytku systemy osvity v umovakh suspilnykh transformatsii [The potential of the educational cluster as a resource for innovative development of the education system in terms of social transformations]. *Pislyadyplomna osvita v Ukraini. – Postgraduate education in Ukraine*, № 1. Retrieved from http://umo.edu.ua/images/content/nashi_vydanya/pislya_dyplom_osvina/1_2017/%D0%9B%D0%AE%D0%91%D0%A7%D0%95%D0%9D%D0%9A%D0%9E.pdf. [in Ukrainian].
 27. Sokolova, Ye. (2014). Termin «obrazovatelnyi klaster» v poniatiinom pole sovremennoi pedagogiki [The term “educational cluster” in the conceptual field of modern pedagogy]. *Nepreryvnoye obrazovaniye: XXI vek. – Continuing education: XXI century*, № 2(6), pp. 153-160. [in Russian].
 28. Kuklin, O. (2015). Osvitno-naukovy klaster yak novyi shliakh innovatsiinoho rozvytku rehionalnykh universytetiv [Educational and scientific cluster as a new way of innovative development of regional universities]. *Reforma vyshchoyi osvity v Ukraini: krytychni pytannia u sferi zakonodavchykh ta instytutsiynykh transformatsii: materialy mizhnar. nauk.-prakt. konf. (28-29 travnya 2015 r., Kyiv). – Higher education reform in Ukraine: critical issues in the field of legislative and institutional transformations: materials international scientific-practical conf. (May 28-29, 2015, Kyiv)*. Retrieved from <http://www.edu-trends.info/wpcontent/uploads/2015/05/Kuklin.pdf?c6a0f6>. [in Ukrainian].
 29. Vakhrusheva, N. I. (2009). Obrazovatelnyi klaster kak faktor innovatsionnogo razvitiia regiona [Educational cluster as a factor of innovative development of

- the region]. *Ekonomicheskiye nauki. – Economic sciences*, № 8, pp. 385-387. [in Russian].
30. Yurchyshyna, L. I. (2017). Destynatsiia yak osnova rehionalnoho rozvytku turyzmu [Destination as a basis for regional tourism development]. *Ekonomichnyy visnyk. – Economic Bulletin*, № 4, pp. 77-84. [in Ukrainian].
31. Medlik, S. (2003). Dictionary of travel, tourism and hospitality. Butterworth-Heinemann; 3 edition.
32. Safaryan, A. A. (2015). Territoriia kak destinatsiia [Territory as a destination]. *Sovremennyye problemy nauki i obrazovaniia. – Modern problems of science and education*, № 2-2. Retrieved from <http://www.science-education.ru/ru/article/view?id=21512>. [in Russian].
33. Mashkevich, Ye. A. (2007). Otsenka poniatiia «turistskaia destinatsiia» v kontekste sovremennoi turistiky [Assessment of the concept of “tourist destination” in the context of modern tourism]. *Izvestiya Irkutskoy gosudarstvennoy ekonomicheskoy akademii. – Bulletin of the Irkutsk State Economic Academy*, № 6, pp. 89-92. [in Russian].
34. Martysenko, N. S. (2010). Klasternyi podkhod k prostranstvennomu razvitiuu turistskikh destinatsii regiona (na primere Primorskogo kraia) [Cluster approach to the spatial development of tourist destinations in the region (on the example of Primorsky Krai)]. *Ekonomicheskiye nauki. – Economic sciences*, № 1, pp. 143-147. [in Russian].
35. Zyrianov, A. I. (2014). Sistematizatsiia turistskikh taksonov [Systematization of tourist taxa]. *Vestnik Mosk. un-ta. Ser. 5. Geografiya. – Vestnik Mosk. un-that. Ser. 5. Geography*, № 3, pp. 16-22. [in Russian].
36. Zorin, A. I. (2012). Kontseptualnoe didakticheskoe proektirovanie turistskikh destinatsii: monografiia [Conceptual didactic design of tourist destinations: monograph]. Moskva: Sovetskii sport. [in Russian].
37. Rassokhina, T. V. (2019). Menedzhment turistskikh destinatsii: uchebnik i praktikum dlia vuzov [Management of tourist destinations: textbook and workshop for universities]. Moskva: Izdatelstvo Yurait. [in Russian].
38. Korzh, N. V. & Basyuk, D. I. (2017). Upravlinnia turystychnymy destynatsiiamy: pidruchnyk [Management of tourist destinations: textbook]. Vinnytsia: «PP «TD Edelveys i K». [in Ukrainian].
39. Leonteva, Yu. Yu. & Timoshchenkova, O. A. (2013). Regionalnaia turistskaia destinatsiia i yeio sotsialno-ekonomicheskoe razvitie [Regional tourist destination and its socio-economic development]. *BIZNES-INFORM. – BUSINESS-INFORM*, № 6'2013, pp. 165-170. [in Russian].
40. Tkachenko, T. I. (2006). Stalyi rozvytok turyzmu: teoriia, metodolohiia, realii biznesu: monohrafiia [Sustainable development of tourism: theory, methodology, business realities: monograph]. Kyiv: KNTEU. [in Ukrainian].